

Іноземні військовополонені в містах Правобережної України в роки Першої світової війни (1914 – 1917 рр.): погляд крізь призму повсякденності

У статті висвітлено сприйняття міським населенням Правобережної України появи іноземних військовополонених. Зазначені особливості взаємовідносин прибулих бранців з городянами. Приділено увагу порядку організації перебування військовополонених у містах регіону.

Ключові слова: Перша світова війна, військовополонені, Правобережна Україна, міста, повсякденність.

У буремні роки Першої світової війни сотні тисяч цивільних та військових осіб волею долі опинилися далеко від рідної домівки, принісши для тамтешнього населення чужий спосіб життя, стиль поведінки, комунікативний тип. У Правобережних губерніях, як і скрізь у Російській імперії, багато в чому цей вимушений культурний обмін відбувався за рахунок іноземних військовополонених, переважно вихідців із Австро-Угорщини. Загалом із понад 2 млн. узятих у полон військовослужбовців, яких упродовж війни доставили з фронту, приблизно 1,8 млн. особам судилося або бути привезеним до українських губерній, або ж проїхати через них транзитом. У 1914 р. успішна літня кампанія російських військ спричинила появу в містах досліджуваного регіону безкінечних потоків полонених, що під конвоєм рухалися на схід.

Перші ешелони з військовополоненими почали прибувати до Києва вже у серпні 1914 р. У системі військового полону Російської імперії це місто відігравало надзвичайно важливу роль. Тільки протягом серпня 1914 – квітня 1915 рр. через нього пройшло понад 600 тис. австро-угорців [11,с.2]. На початку війни для новоприбулих полонених в районі Печерської фортеці було влаштовано прийомно-збірний пункт, а влітку 1915 р. на невеликій станції Дарниця збудували спеціальний табір [12,с.104-105]. У перші воєнні місяці рядові

кияни збиралися на міському вокзалі, чекаючи з нетерпіння на прибуття військовополонених. Пригнічений вид останніх, серед яких виднілися й поранені, викликав у публіки співчуття. В натовпі нерідко велися розмови про те, що «їх треба так нагодувати, щоб матінка потім не впізнала». Це не були пусті балачки, а щирі бажання надання допомоги. Кореспондент «Южной копейки», будучи неодноразовим свідком таких картин, зауважував, що коли вели полонених, то «ніхто з присутніх не лише не дозволяв собі якихось витівок, але й навіть злісного погляду» [10,с.4]. Зі слів Г. Григор'єва, військовополонені під час руху вулицями Києва справляли на нього сумне враження: «вигляд зовсім не войовничий, худі, вимучені обличчя, та й вояки здебільшого низького зросту. Здавалося, що з таким ворогом дуже швидко можна досягти перемоги, закінчити війну» [7,с.271].

Однак в очах жінок полонені іноземці виглядали дещо по-іншому. Вочевидь тут можна провести деяку паралель з еротичним сприйняттям у чоловіків образу сестри милосердя, що був у них уособленням любові в усіх її проявах. Для городянок військовополонені були «безсильними й покірними, але ще вчора гордими й грізними ворогами», такими собі «впійманими хижакими». З жіночого погляду пересічний «прибулець» являв собою знедоленого воїна, кинутого напризволяще власною країною, а відтак потребує турботи й співчуття. Формування нового «секс-символу» відбулося також завдяки стійкій асоціації образу військовослужбовця з мужністю й надійністю, жіночій цікавості до іноземців та, зрештою, нестачі «своїх».

У серпні 1914 р. київський журналіст В. Ват, зі свого боку, сформував образ нового типу міської обивательки – Манічки Кандитатової, котра фактично щодня «полювала» на полонених іноземців. Свій «робочий день» вона починала з купівлі вафель, шоколаду, пиріжків та інших смаколиків, а потім вирушала зустрічати австро-угорських бранців. Кілька разів вона закохалась. «Манічці австрійці здавалися якимись героями, чужими, незнайомими, трохи таємничими й ваблячими», – писав про свою героїню В. Ват, – «І вона зовсім

божеволіла від австрійців. Вона навіть забувала про те, що її рідний брат, і багато інших братів за мовою та вірою, б'ються десь там далеко з цими самими «страшенно цікавими» австрійцями» [6,с.2]. Свій «інтерес» мали й жінки більш старшого віку. Так, досить часто, при появі військовополонених на вулиці чи базарі, до них підходили торговки та «по-материнськи» безкоштовно частували [9,с.4].

Водночас у регіоні спостерігався відверто зухвалий спосіб вираження жіночої прихильності до взятих у полон іноземних військових, що явно дисонував з патріотизмом, громадською думкою та мораллю загалом. У середині вересня 1914 р., під час проходження через Житомир австро-угорських полонених, один з них ніс у руці живу пурпурну троянду [2,с.3]. Цей випадок не був одиничним. Ще дивнішим виглядає його повторення в травні 1915 р. у Кам'янці-Подільському, цивільні мешканці якого як ніхто тоді мали досвід знайомства з озброєними австро-угорськими вояками. Коли ті опинилися в місті обеззброєними й шли під конвоєм, до їхніх ніг раптово хтось кинув букет свіжих конвалій [1,с.3].

Зі звиканням городян до війни поступово зникав колишній інтерес до появи на міських вулицях військовополонених. Їх перестали сприймати за диковинку. Ця тенденція намітилася вже в листопаді 1914 р. у Києві, публіка якого була в тому сенсі найбільш «балуваною» [3,с.2]. Проте все на короткий час перемінилося 2 грудня, коли до міста доставили партію 250 турецьких полонених. Для киян то було сенсаційним дійством. Захоплених в полон під Баязетом турків на вокзалі оточив величезний натовп. Особливу увагу глядачів привертало оригінальне турецьке вбрання [13,с.2].

Полонені іноземці для місцевого населення слугували також альтернативним джерелом інформації про події на фронтах, оскільки віра в офіційні повідомлення не була абсолютною, а переписка з фронтовиками перевірялася військовою цензурою. Це чудово усвідомлювала влада, яка таким діалогам всіляко намагалася перешкодити. До того ж публіка нерідко передавала отримані з вуст військовополонених новини в перебільшеному та

перекрученому вигляді, породжуючи цим самим різного роду чутки [16,арк.25]. Щоправда, наприкінці червня 1915 р. натовпи киян, що збиралися на вул. Караванській, де часто тоді водили полонених австро-угорців та німців, саме таким способом дізнавалися про великі втрати російської армії, старанно приховані тогочасною пропагандою [15,арк.11].

Перебування військовополонених у Правобережних губерніях закономірно призводило до встановлення з місцевим населенням економічних стосунків, зокрема й незаконних. Зазвичай вони мали місце на залізничних станціях, через які їх етапували. Коли потяги зупинялися, до них, всупереч установленій улітку 1914 р. забороні, часто підходили торговці з прилеглих населених пунктів, пропонуючи купити харчові продукти. Це знайшло вираження в чисельних актах про скоєння правопорушень. Так, 16 червня 1916 р. за торгівлю біля військових потягів затримали киянку К. Крилову, котру покарали 5-тиденним арештом. Зі свого боку, етаповані військовополонені були не проти продавати свої речі скупникам. 14 липня 1916 р. на ст. Київ І правоохоронці затримали двох таких осіб – російського солдата Ф. Запорожцева та 16-річного гімназиста, дворянина П. Віцина. В останнього вилучили 2 речові солдатські мішки, в яких були 5 австрійських солдатських палаток та одна кришка від казанка [17,арк.18,27,52].

Варто зазначити, що згідно затверджених у жовтні 1914 р. Миколою II «Положеннях про військовополонених», російський уряд фактично брав на себе зобов'язання дотримуватися принципів Гаазької конвенції 1907 р. щодо гуманного поводження з полоненими. Насамперед, військовополонені характеризувалися як «Законні захисники своєї батьківщини», з якими необхідно було «поводитися людяно» [8,с.259]. Але й без того до захоплених в полон ворожих військових зазвичай ставилися шанобливо. Про це, зокрема, свідчила церемонія поховання полеглих у боях під Володимиром-Волинським російських та австро-угорських солдатів, проведена на початку вересня 1914 р. після невдалої спроби останніх захопити найбільш західне у Волинській губернії місто. Тоді з військовими

почестями було поховано 8 убитих австро-угорців. Разом із оборонцями міста в поховальній процесії взяв участь полонений австро-угорський гусар [5,с.4].

Разом з тим існували досить істотні відмінності в становищі полонених офіцерів та солдатської маси. Перших, на відміну других, до обов'язкової праці не залучали. Офіцерів розміщували окремо від солдатів або по приватних квартирах, або у вільних казармених приміщеннях групами від 20 до 400 осіб. Від російського уряду вони отримували «кормове забезпечення», яке залежно від чину становило пристойну суму – від 50 до 125 руб. на місяць [4,с.479]. Тому в містах офіцери почували себе привільно. Прикладом того слугував випадок 20 вересня 1915 р. у Житомирі. Того дня 16 австро-угорських офіцерів отримали дозвіл зайти до галантерейного магазину «Економія» для придбання білизни. Це помітили перехожі й скоро туди хлинув натовп. Конвоїрам з великими труднощами вдалося за допомогою постового городского видалити публіку з магазину, після чого біля його дверей поставили караул. Закупивши все необхідне, офіцери розрахувалися за товар австрійською валютою й після того вирушили до лазні [14,с.3].

Порядок організації праці військовополонених солдатів регламентувався нормативними документами, затвердженими Радою Міністрів. На самому початку війни уряд виходив з того, що праця військовополонених не повинна була оплачуватися. Проте військовополонені, працюючи без оплати за свою роботу, давали низьку продуктивність праці. В березні 1915 р. Микола II ухвалив урядове положення, за яким відомства й установи, «у відання яких надходили військовополонені», мали право відпускати їм «грошові видачі». У положенні підкреслювалося, що головною метою запропонованого заходу є заохочення полонених «до більш старанної праці» [8,с.260]. Сума грошової винагороди за виконану роботу обмежувалася 20 коп. на день [4,с.477].

До праці військовополонених застосовувався диференційований підхід за національною ознакою. Так, чехи, перебуваючи під патронатом таких панславістських

організацій, як «Чеська дружина» та «Союз чехословацьких товариств у Росії», які надали їм гарантії того, що чеські й словацькі військовополонені залишаються вірними антиавстрійській ідеї, мали змогу працювати за своїм цивільним фахом. Загалом же австрійські південні слов'яни та чехи, відчуючи російську прихильність до себе, могли й надалі непогано проводити час свого полону в Києві та інших Правобережних містах [12,с.106].

Таким чином, поява іноземних військовополонених у містах Правобережної України в роки Першої світової війни залишила глибокий слід у повсякденному житті місцевого населення. Варто наголосити, що толерантне ставлення місцевого населення до зазначеної категорії осіб був тим випадком, коли створюваний тогочасною військовою пропагандою образ війни, зокрема, ворога, набував у повсякденній практиці протилежної інтерпретації. До того ж пом'якшуючим чинником у сприйнятті городян обеззброєних ворожих солдатів та офіцерів слугував їхній строкатий національний склад, серед яких було чимало осіб слов'янської зовнішності.

Джерела та література

1. А. Бонч-Лубневский / Миниатюры // Подолянин. – 1915. – 3 мая. – С. 3.
2. В эти дни // Жизнь Волыни. – 1914. – 6 сентября. – С. 3.
3. В. Александрович / Пленные // Южная копейка. – 1914. – 2 ноября. – С. 2.
4. Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. – К.: ТОВ «Видавництво “КЛІО”», 2013. – 784 с.
5. Владимироволыньск // Жизнь Волыни. – 1914. – 1 сентября. – С. 4.
6. Виктор Ват / «Новый» тип // Южная копейка. – 1914. – 29 августа. – С. 2.
7. Григор'єв Г. У старому Києві. – К., 1961.
8. Ерёмин И. А. Военнопленные Первой мировой войны в Западной Сибири / И. А. Ерёмин // Известия Томского политехнического университета. – 2007. – Т. 310. – № 1. – С. 259–263.
9. Илка Чёрный / «Австрийцы» // Южная копейка. – 1914. – 29 августа. – С. 4.
10. Илка Чёрный / На вокзале // Южная копейка. – 1914. – 11 августа. – С. 4.
11. Количество пленных австрийцев за время войны // Киевская мысль. – 1915. – 16 апреля. – С. 2.
12. Нахтігаль Р. Дарницький табір військовополонених під час Першої світової війни // Український історичний журнал. – 2010. – № 2. – С. 103-106.

13. Пленные турки // Южная копейка. – 1914. – 20 ноября. – С. 2.
14. Пленные австрийские офицеры // Жизнь Волыни. – 1915. – 8 сентября. – С. 3.
15. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК). – Ф. 274. – Оп. 4. – Спр. 539. – 468 арк.
16. ЦДІАК. – Ф. 91. – Оп. 1. – Спр. 20. – 100 арк.
17. ЦДІАК. – Ф. 280. – Оп. 1. – Спр. 33. – 982 арк.